

Михаел Т. Антоловић¹
Саша С. Марковић²
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
Катедра за друштвене науке
Сомбор (Србија)

УДК 329.15:929 Марковић С.
141.82 Марковић С.
Оригинални научни рад
Примљен 16/04/2018
Измењен 10/07/2018
Прихваћен 13/08/2018
doi: [10.5937/socpreg52-17183](https://doi.org/10.5937/socpreg52-17183)

НАЦИОНАЛНО-ИНТЕРНАЦИОНАЛНА ДИЈАЛЕКТИКА СИМЕ МАРКОВИЋА³

Апстракт: Сима Марковић је најзначајнији српски интелектуалац комунистичког покрета међуратне Југославије. Своја идеолошка убеђења Марковић је развијао путем исцрпног проучавања свих носећих питања друштвеног развоја. Његов однос према економији, политичком и националном питању проистакао је из тежње да остане доследан основама марксистичког учења уз истовремено преиспитивање постојећих сазнања у вези са њим. У својим ставовима, упркос истицања идеолошких упоришта, Марковић је често био оригиналан. То је задовољавало његов истраживачки дух, али је и отварало простор за сумњу у подређеност идеолошком, а пре свега партијском и лидерском ауторитету. Његови ставови о национализму у односу на интернационални карактер комунистичког покрета су носећа тема рада.

Кључне речи: Сима Марковић, национализам, комунизам, Југославија.

Биографски осврт

Сима Марковић (1888–1939) потекао је из породице која се бавила просветном делатношћу учествујући, истовремено, и у политичком животу Србије. Под утицајем оца Милоша, професора и управника гимназије у Крагујевцу, млађи Марковић је приступио Радикалној странци. Временом је уочио да је популистичко деловање Радикалне странке, уз истовремену злоупотребу реторике о очувању народних интереса, првенствено у интересу крупног капитала у Србији. Импресиониран револуционарним догађајима у Русији 1905, Марковић је као седамнаестогодишњак приступио радничком покрету у Краљевини Србији. Међутим, своју страначку каријеру он није претпоставио образовању. Сасвим супротно, развијајући своју личност тежио је врхунском образовању. Завршивши 1911. студије математике на Филозофском факултету у Београду, две године касније је одбранио докторску

¹ mihael.antolovic@pef.uns.ac.rs

² milnik.markovic@gmail.com

³ Рад је резултат истраживања у оквиру научно-истраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тезу „Општа Рикатијева једначина првог реда“ пред својим професорима Милутином Миланковићем и Михаилом Петровићем Аласом. Уочи Првог светског рата Марковић је постао професор Београдског универзитета да би по завршетку рата наставио своју универзитетску каријеру али се, истовремено, прикључио Социјалистичкој радничкој партији Југославије (комуниста). Тих година Марковић је интензивно радио на артикулацији програмских циљева југословенских комуниста. Захваљујући добром познавању различитих праваца који су обележили развој марксизма током првих деценија 20. века, Марковић је, критичким сучељавањем различитих ставова, долазио до аутентичног мишљења. Енергичан у деловању и доследан својим уверењима, успео је да годинама буде међу водећим ауторитетима странке. Због своје упорности био је на путу да буде стигматизован као отпадник комунистичког покрета. Оптужен за фракционаштво, његов партијски суноврат отпочео је на четвртном конгресу Комунистичке партије Југославије у Дрездену 1928. године. Том приликом поверење у демократију „друга број 1“, како су га називали, било је изложено оштрој критици Палмира Тољатија који је доказивао да „свака демократија представља диктатуру“ (Togliatti, 1976, str. 3).

Наредне године, после успостављања монархистичке диктатуре, југословенске власти су ухапсиле Марковића и осудиле га на прогонство али је он успео да побегне и да пронађе уточиште прво у Бечу да би 1935. прешао у Москву. Упркос томе што се тамо интелектуално врло брзо сналази, његов идеолошки ауторитет био је на удару вођства КПЈ али и Стаљина. Одлучујућа замерка односила се на његов однос према националној идеји и наводној редукцији комунистичког интернационализма и изворног учења марксизма-лењинизма. Позадина ових оптужби имала је упориште у односу идеолошке државе према интелектуалцу. „Да ли учешће интелектуалца у револуционарном покрету мора увек, за њега лично да буде трагично“ (Jakšić, 1987, str. 322). Убрзо након хапшења више није био жив – да ли је умро у изгнанству или је стрељан податак је битан за биографа, али ирелевантан за значај његових идеја.

Приступ и полазиште

Истраживачки утемељен и професорски посвећен, Сима Марковић је развијао дијалектички метод приступа друштвеним појавама. Ослањајући се на класике комунистичке идеологије, Маркса и Енгlesa, он се трудио да примени холистички приступ. „Марксистички, дијалектички метод испитивања захтева да се, приликом проучавања једне појаве, узму у обзир све тенденције које се манифестују у току те појаве, да се све оне свестрано измере, да се свака од њих проучи у вези са околностима које јој олакшавају или ометају дејство – па тек онда донесе дефинитивни закључак о утицају сваке од тих тенденција на ток проучаване појаве“ (Marković, 1923, str. 99). Ова старогрчка метода, изнова развијана још од периода касне схоластике, преко хуманизма и ренесансе, потом просветитељства и немачке класичне филозофске школе, постала је саставни део објективног методолошког приступа од средине 19. века. Њена манипулација била је могућа услед непредвидивих, али сврсисходних потреба различитих идеологија.

Манифест комунистичке партије био је полазиште ставова Симе Марковића. Овај програмски документ посматрао је историјски процес као развој производних

снага и производних односа у контексту експлоататора и експлоатисаних друштвених класа. Према томе, савремено доба такође је обележено класном подељеношћу и експлоатацијом при чему је буржоазија, у тежњи за повећањем профита, безобзирност експлоатације глобализовала. На тај начин, универзалистички принцип оваплоћења капитала нарушава све постојеће норме друштвеног уређења и народног идентитета. „Буржоазија је експлоатацијом светског тржишта дала космополитски облик производњи и потрошњи свих земаља. На велику жалост реакционара, она је измакла национално тло испод ногу индустрије“ (Marx, Engels, 2008, str. 569). Национална оријентисаност привреде и друштвене идентификације је постала реакционарна идеја која онемогућује развој капиталистичких односа према његовој кулминацији и, тиме, почетку одумирања. У оваквом друштву неминован је и развој пролетаријата који, користећи доступне капиталистичке ресурсе увелико треба да ради на побољшању свог положаја како би могао да, када за то наступи прави тренутак, презузме носећу улогу револуционарног препорода. „Тако буржоазија сама опскрбљује пролетеријат својим властитим елементима политичког и општег образовања тј. даје му у руке оружје које ће он употребити против ње“ (Marx, Engels, 2008, str. 574). С обзиром на то да се капитализам најпре развија у државним оквирима, јачање националног осећања и патриотизма је битан сегмент његовог идентитета. Радничка класа треба да се одупире националистичкој замци власника производних снага који неговањем емотивне привржености етничкој заједници тенденциозно контролишу и хтења пролетаријата. Пролетаријат треба да буде свестан ових околности и да се суочи са њима. У том смислу, Маркс и Енгелс су изричито тврдили да „борба пролетаријата против буржоазије испрва је национална по облику, премда то није и по садржају“ (Marx, Engels, 2008, 5str. 76). Овај националистички егоизам, по учењу класика марксизма, на које се у својим разматрањима надовезивао и Сима Марковић, био је носећи проблем који је требало да се превлада. Стога је решавање класног питања значило, истовремено, и решавање националног питања: „С падом супротности класа унутар нације, пада и непријатељски став једне нације према другој“ (Marx, Engels, 2008, str. 582). Марковић је у потпуности делио ово становиште тврдећи да су „Маркс и Енгелс били мишљења да ће престанком угњетавања и експлоатације једне класе над другом престати и угњетавање једне нације над другом“ (Marković 1923, str. 101). Капиталистички развој друштва подразумева „непрестану борбу“ (Marx, Engels 2008, str. 574) коју иницира буржоазија, односно, владајући слој у намери остварења својих интереса. Адекватан одговор који би могао да елиминира овај „егоизам“ (Marx, Engels 2008, str. 568) није могућ еволуцијом друштва већ револуционарном променом и у томе пролетаријат мора да истраје. „Нек владајуће класе дрхте пред комунистичком револуцијом.“ (Marx, Engels, 2008, str. 595) Као и многим другим идеолозима комунизма и Марковићу је Манифест био полазиште из којег је развијао своје идеје. Међутим, због уопштености заступљених ставова, овај документ могао је да буде исходиште различитих мишљења. Од опортуних идеја, преко синдикалне социјал-демократије до идеолошког пароксизма. фракционаштво унутар радничког покрета је онемогућило хомоген развој и изазвало је поделу која је, уместо дијалога различитих гледишта, имала за последицу њихов непомирљив конфликт. Амбициозан у изношењу својих идеја и доследни присталица комунистичке идеологије, Марковић се и сам суочио са искључивим тумачењима властитих политичких идеја.

Марковићево разумевање национализма

Марковићево разумевање феномена нације проистичало је из његовог образовања, идеолошких склоности и визионарских побуда. Он је нацију посматрао у историјском процесу везујући је искључиво за модерно доба, односно, за време развоја капиталистичког друштвеног система: „Нације су историјски продукт Новог доба.“ (Marković, 1923, str. 112) Тиме је он негирао тзв. примордијални приступ. Нација, дакле није наслеђена и исконска категорија друштва, већ израз развоја производних снага и односа унутар људске заједнице. „Ми смо у духу марксистичке теорије, нацију дефинисали као историјску категорију једне одређене епохе у развоју капиталистичког друштва“ (Marković, 1923, str. 97). Мисаони след ове констатације било је и негирање биолошке теорије нације. Марковић је њу посматрао као сегмент развоја расне теорије која је имала намеру да дискриминише људе на основу анатомије и генетских карактеристика. Одвајајући социјалну димензију развоја идентитета народа од биолошке, Марковић је критиковао априорну различитост која је била темељ развоја расизма као пароксизма који је обележио прву половину 20. века. „Расни национализам је и раније оперисао у политици расним аргументима, али је тек за време светског рата достигао кулминацију безумља“ (Marković, 1923, str. 10). Након разматрања постојећих теорија о нацији, Марковић је подржао Стаљинову дефиницију,⁴ тврдећи да је „нација историјски постала заједница језика, територије, економског живота и психичке конституције, изражена у заједници културе.“ (Marković, 1923, str. 16). Развој нација претпостављао је њихову државну организацију. То је, по Марковићу постала „историјска нужност“ од Француске буржоаске револуције. Стварање националних држава условило је ескалацију различитих противуречности у капиталистичком друштвеном систему. Државни интереси постајали су све комплекснији, нетолерантнији и искључивији. Међусобна конфронтација била је неминовна уколико се тежило етатистичком развоју. Овај развој ослањао се увелико на националистичку ароганцију која се, у облику патриотских осећања, ширила и међу радницима. Укључивање радника у остваривање државних и националних интереса представљало је велику претњу развоју радничког покрета са комунистичком орјентацијом. Управо на ову чињеницу упозоравао је и Марковић тврдећи да „национална мржња доводи раднике до класног самоубиства“ (Marković, 1923, str. 29). Ово посебно будући да је радништво, на овај начин, постала класа која задовољава интересе својих класних опонената – капиталиста, јер они поседују монопол на формулисање интереса националне државе. Марковић је ову распрострањену инструментализацију радништва од стране буржоаских политичких структура уочавао у свим револуционарним догађајима у 19. веку. „Националне борбе одвлаче пажњу пролетаријата са социјалних, класних питања на општа национална питања која буржоазија стално искоришћаваје да би пролетаријат задржала у духовном ропству“ (Marković, 1923, str. 35). Међутим, док је класна издиференцираност и социјална слојевитост западноевропских друштава на прелому 19. и 20. века била веома изражена, друштво Србије као и већег дела југословенске државе одликовала је изразито слаба стратификованост. Имајући у виду да су

⁴ „Конечно, элементы нации – язык, территория, культурная общность...“ (Stalin, 1949, str. 336)

грађанске револуције и ратови модерног доба остваривале своје искључиве егоистичне циљеве употребом националистичке реторике, Марковић је доказивао да су њихове последице биле искључиво побољшање материјалног положаја буржоазије: „Модерне националне борбе се свуда јављају као борбе између буржоазија разних нација“ (Marković, 1923, str. 37). „Велики рат“ је показао да је Марковићев суд да је „држава прђија капиталистичке класе“ у великој мери основана управо из разлога што су империјални интереси зараћених страна попримили милитантни облик. Међусобно повезивање човечанства на хуманистичким основама устукнуло је пред идеолошком искључивошћу чији је саставни део представљало и потчињавање других нација. Имајући у виду поменути чињеницу, Марковић је тврдио да „идеологију мирољубог космополитизма замењује идеологија агресивног националног империјализма“ (Marković, 1923, str. 41). Овим констатацијама Марковић је био близак гледишту и савремене науке. Ипак, његов приступ захтевао је даљу идеолошку разраду и то управо у раскринкавању привржености властитој нацији као наводног облика истинског родољубља и етичке вредности људи. Марковић је стално и изнова подсећао на интернационализам Манифеста и његових следбеника. „Оснивачи модерног социјализма од почетка су препознали интернационални карактер који раднички покрет посвуда тежи да поприми“ (Kautsky, 1910, 203). Управо у интернационализму радништва, Марковић је проналазио неопходни предуслов за обрачун са националистичком идеологијом капиталистичког друштва. Овом контексту поимања друштва припадао је и „социјалимперијализам“. Овај појам се односи на преименовани наставак националистичког империјализма који је остварио своје државне циљеве, пре свега војном победом над другим идентичним империјализмом. Социјалимперијализам, дакле представља бољитак само за буржоазију победничке државе која је војно и политички искористила и потенцијал својих радника. Овом лажном уточишту остварених циљева радништва, Марковић супротставља идеју о борби радника – пролетера за своје циљеве и то, како на националном тако и на интернационалном нивоу. „За држање марксиста је, дакле, и у националном питању од пресудног значаја увек: интерес друштвеног прогреса, т.ј. интерес ослободилачке борбе радничке класе као целине, интерес пролетерске револуције.“ (Marković, 1923, str. 65). Поменути интерес искључиво је зависио од процене конкретних историјских околности. Тако је национална борба могла да, у једном тренутку одговара интересима радничке класе, а у следећем да буде њен контрареволуционарни противник. У том контексту је, са разумевањем и подршком, тумачена национална борба Пољака против Царске Русије, док је њен облик испољавања током бољшевичке револуције био неприхватљив.

Остварење прокламованог националног циља упорно се представља као највиши државни интерес. Међутим, по Марковићу, али и не само по њему, реч је о уобразиљи која је представљена као вредност читаве заједнице. Тако је Ото Бауер тврдио да је „буржоазији потребна национална борба како би прикрила класне противречности док јој је национални мир потребан како би претворила државу у средство своје моћи“ (Bauer, 2000, 314) Националистичкој идеологији схваћеној као обмана империјалног капитализма потребно је да се супротстави пролетаријат који ни до тада није требало да напусти принцип класне борбе и одредиште свог круцијалног непријатеља – буржоазију. „Пролетаријат се, у процесу класне борбе, под утицајем

социјализма, постепено ослобађа националне, буржоаске идеологије и ствара своју интернационалну, пролетерску, социјалистичку идеологију“ (Marković, 1923, str. 79). Према томе, нација представља буржоаску идеологију и њена улога је да обмане раднике нудећи им тобожњу демократију. (Lenin, 1980, str. 8). Одлучно одбацујући прогресивну улогу оваквог концепта нације, Марковић се супротстављао и идеји да се оправда одређен облик националне борбе као прогресивни циљ у конкретним историјским околностима. Тако је њему била неприхватљива националистичка саможивост појединих народа у вишенационалној држави попут Аустро-Угарске монархије. Потпуни национални развој Аустријанаца и Мађара био је омогућен захваљујући денационализацији бројних народа који су живели у оквиру ове државе. Они су могли да достигну национално-културну аутономност, али не и да остваре право на сопствену националну државу. И међу настављачима Марковог учења било је присталица ове идеје и њихова приврженост била је тесно повезана са националном припадношћу. Један од оних који су подржавали концепт националне еманципације различитог нивоа био је и Ото Бауер (1881-1938). Он је тврдио да ће и у социјализму концепт националне културне аутономије, уз економску одрживост, бити могућ јер негује аутохтони идентитет. „Ако се Румунима и Србима у Аустрији зајемчи развој њихове националне културе у истом обиму као што је у краљевинама Румунији и Србији, Монархија ће се разликовати од ових држава само по чињеници да она овим нацијама пружа огромну предност пространог економског подручја“ (Bauer, 2000, 351). Марковић је критиковао концепт поменуте аутономије из разлога што је спутавала територијално-политички, дакле потпуни развој националне идеје. Изабрани народи су могли да остваре своју националну еманципацију, истовремено негирајући исто право другима. Било је то продубљивање националних супротности које су обезбеђивале развој капитализма. Упоредо са критиком капиталистичког приступа национализму, Марковић је нудио свој одржив концепт. Идентитет једног народа није могао да опстане у задовољењу националистичког егоизма већ је могао да се еманципује путем интернационалног окупљања. Предуслов овог окупљања било је поштовање неколико принципа у развоју нација: равноправност, слобода избора, добровољна сарадња и промена друштвеног система (Marković, 1923, str. 87). Сви ови принципи, по Марковићу, били су задовољени током револуције у Русији када је побеђена руска национална доминација и омогућена еманципација свих нација које су живеле у руском царству. Да би остао доследан учењу марксизма, Лењин се залагао за право нација на самоопредељење до могућности права за отцепљење. Ово крајње право, у социјалистичкој држави, по овом тумачењу представљало је доказ слободе и демократичности, али је оно, истовремено, представљало тек теоријску могућност, практично неспроводиву у стварности. „Савез Социјалистичких Совјетских Република представља једну многонационалну совјетску државу, која је организована на подлози националне равноправности и добровољног опредељења свих нација која улазе у њен састав“ (Marković, 1923, str. 91). Упркос привидној хармонији, историјска пракса показала је прилично неуверљивом тезу о добровољном суживоту унутар федералне државе насупрот могућности избора самосталне националне државе. Прилично идеалистички су деловале речи о томе да ће са престанком угњетавања једне класе над другом престати и угњетавање једне нације над другом. Уместо идеолошког

парафразирања, јединство је омогућио репресивни државни апарат, култ личности, страхопоштовање и људска хипокризија. Совјетски Савез је неговао интернационално превладавање национализма, али је у конкретној историјској (не)прилици непосредне нацистичке инвазије интензивно обновио сећање на прошлост руског народа поистовећујући национални патриотизам испољен приликом одбране од Монгола са патриотизмом који се супротставља савременим завојевачима.

Ослањајући се на приступ националном питању у Совјетском Савезу и на постојеће увиде марксистичких аутора, Марковић је анализирао и национално питање у Краљевини Југославији. Указујући на различите путеве историјског развоја, он је теорију о националном јединству Срба, Хрвата и Словенаца сматрао неприхватљивом. „Развијајући се под разноликим историјским утицајима, Срби, Хрвати и Словенци су се развијали и у културном погледу у разним правцима ... А без заједнице културног живота, као што смо раније истакли, нема нације“ (Marković, 1923, стр. 108). По његовом мишљењу, инсистирање на једној нацији коју чине три племена је био политички памфлет српске буржоазије која се надала да ће националном унификацијом, и ослањајући се на државни апарат, да економски ојача (Marković, 1923, стр. 113). Тежња за доминацијом српске буржоазије на југословенском простору била је, по Марковићу, израз неприхватљивог империјализма и узурпаторских склоности које су и довеле до „Великог рата“ и који ће, највероватније и онемогућити развој државе и поспешити њену деструкцију у непредвидљивом правцу. У својој анализи Марковић је демонстрирао и једну наивну и историографски неутемељену процену невиности хрватског и словеначког национализма тврдећи да „ваља нагласити да ни међу Хрватима ни међу Словенцима нема ниједне политичке групе која би била против државног јединства, за отцепљење“ (Marković, 1923, стр. 116). Неприхватљив му је био централистички државни систем, јер је искључиво био инструмент властодржаца. Упадљиво је изостала дубља геополитичка, културолошка, конфесионална и економска анализа која би националистичке супротности свела на један од чинилаца неуспеха пројекта југословенског уједињења. Из оваквог идеолошког поједностављеног разумевања стварности Југославије, Марковић је био склон закључку о праву југословенских народа на самоопредељење. „Марксистички пролетеријат признаје и Хрватима и Словенцима неограничено право самоопредељења ...“ (Marković, 1923, стр. 118). Марковићева критика југословенске уставне, националне и политичке реалности није била у циљу ниподаштавања створене државе, на чему је управо инсистирала Комунистичка интернационала и бројни руководиоци Комунистичке партије Југославије кроз синтагму да је „Југославија версајска и буржоаска творевина“ осуђена на неуспех (Stalin, 1947, стр. 17). За разлику од општеприхваћеног становишта, Сима Марковић је државно уједињење Јужних Словена сматрао за „прогресиван чин у историјском смислу“ и био је истински противник њеног разбијања, заговарајући упорно њено очување (Jakšić, 1987, стр. 323). Овакво опредељење проистицало је из његовог става да југословенска држава није последица националних романтизама већ да она представља прогресивни резултат распада империјализма. Сматрајући да је овом чину била наклоњена већина српског, хрватског и словеначког народа, Марковић је истицао да је државно-правни провизоријум, након примирја 1918, злоупотребила српска буржоазија наметањем свог интереса као општег инте-

реса нове државе (Marković, 1985). Ово становиште у потпуности је одударало од концепта Коминтерне о „револуционарном набоју“ који може да се оствари једино у атмосфери националних сукоба. Из овог разлога, Марковићев југословенски патриотизам наишао је на критике и осуде, а међу комунистима је постао уврежен појам „симамарковићевштина“ као синоним за идеолошко отпадништво. Ипак, Сима Марковић је остао доследан идеји да социјализам, а потом и очекивано комунистичко друштво, не могу да настану на развалинама националистичких сукоба већ једино из развијене демократије у којој се и национално питање решава одмереношћу и сразмером бројних интереса. Ово мишљење није било непознато, али је и оно било предмет оспоравања. Наиме, Карл Кауцки је тврдио да „пролетерска класна борба као борба маса, претпоставља постојање демократије. Ако већ не апсолутне и чисте демократије, макар толико демократије колико је неопходно да се организују масе и подари им се јединствена просвећеност“ (Kautsky, 1919, 19).

Марковићева национална упоришта

Чврст ослонац у својој критици националистичке доминације српске буржоазије, Сима Марковић је проналазио у идејама Светозара Марковића, родоначелника социјалистичке мисли код Срба. Он се, у другој половини 19. века супротставио идеји „Велике Србије“, која је била замишљена „према нечијим другим, а не према народним потребама“, јер је била „тесна и рђава зграда“ која је настала насупрот визији Балкана који је „мозаик различитих народа“ (Marković, 1965, str. 221). „Друге потребе“, односно, идеју српске државне и националне доминације, по Светозару Марковићу представљала је актуелна политичка власт Србије која је била „копија легитимистичког устројства свога времена“ (Stojančević, 1977, str. 83). Носилац ових модернистичких огледа и капиталистичког развоја аутентично сељачке Србије, по Светозару Марковићу били су капиталисти или буржоазија као носиоци „хивтинске цивилизације“ (Marković, 1985, str. 85). У таквој „цивилизацији“, оцена коју је прихватио и Сима Марковић, није било „ни унутарње ни спољне слободе“ (Marković, 1985, str. 89). Излаз се налазио у уважавању аутохтоног аграрног и социјалног живота Србије и инсистирању на њему, упркос идеолошком учењу о нужности капиталистичког система (Perović, 1985). Ово „прескакање“, иако није било у складу са учењем Карла Маркса, и даље је одлучно инсистирало на револуционарној промени (Marković, 1985, str. 97). Почетком 20. века представници радничког покрета су основали и своју политичку странку на чијем челу је најугледнији био Димитрије Туцовић. Развијајући и актуелизујући идеје Светозара Марковића, он је инсистирао на савременој неутемељености идеје о заобилажењу капитализма сматрајући да је „Србија у пуној мери капиталистички свет“ (Tucović, 1980, str. 360). Србија је према његовим схватањима постала класна држава (Туцовић, 1980, 31), а последица класне диференцијације српског егалитарног друштва из кога се издвојила српска буржоазија било је „шовинистичко пијанство“ (Tucović, 1946, str. 11) исказано током Балканских ратова. Попут Симе Марковића, неколико година касније, и Димитрије Туцовић је сматрао да се балкански националистички конфликт једино може избећи уједињењем балканских народа на основу њиховог добровољног пристанка (Tucović, 1946, str. 112). Туцовићево решење

националног питања почивало на најширој демократској основи попут мишљења Карла Кауцког који истицао да „не у диктатури већ у демократији лежи будућност руског пролетаријата“ (Kautsky, 1919, стр. 134). То је озбиљно нарушавало марксистичку доследност српских социјалдемократа и комуниста. Међутим, док су други, тада носиоци идеолошког мејнстрима, у њиховом учењу видели редукционизам и неприхватљиво одустајање од изворног марскизма, поменути српски комунисти су му били посвећени надајући се његовом успеху и не сумњајући у његову хуману исправност.

Према закључку

Сима Марковић представља јединствену појаву у комунистичком покрету југословенске државе и српског народа. Она проистиче из његовог односа према идеји бескласног друштва и визији његове хуманости. Проналазећи упориште у класицима комунизма, Сима Марковић је интензивно проучавао теоријски концепт и, његовим даљим надограђивањем, трудио се да допринесе његовом развоју. Од бројних друштвених питања, због агоније светског рата и противуречности које су га изазвале, највише пажње му је привлачио национализам и облик његове интеграције у интернационални концепт бескласног друштва. За њега је национализам, демонстриран током блиске прошлости и епохе романтизма био израз намера буржоазије да кроз патриотизам и родољубље наметне сопствене интересе као општедржавне. Критикујући овај концепт, Марковић је упоредо представљао идеју демократског национализма који је кроз дијалектику сопственог развоја, уместо класног антагонизма, интегрисао интересе народа. За разлику од инструментализације национализма у сврхе империјалистичке политике, Марковић је трагао за националним изразом који би био остварен на равноправности и узајамном поштовању нација. Тако остварена национална идеја пребродила би егоизам територијално-политичких претензија и омогућила интернационално уједињење радништва. Однос Симе Марковића према југословенској држави нарочито је одударао од званичног става Коминтерне. Иако се у својим радовима позивао на ауторитет и неприкосновеног лидера Стаљина, Сима Марковић се усудио и да противуречи тези о историјски неодрживом концепту уједињења Јужних Словена. Оптужујући српску буржоазију за инструментализацију прогресивне идеје заједништва, Марковић је у њој видео потенцијал демократског јединства као израз жеље за равноправним друштвом. Остао јој је доследан и из тог разлога је уважавао улогу нације. То је довело до идеолошки површних и хаотично формулисаних оптужби за „десна скретања“ и до Марковићеве маргинализације у комунистичком покрету.

Свака идеологија тежи да тумачење прошлости прилагоди својим назорима. Успешнија и дуготрајнија је она која свеобухватније сагледава комплексну реалност, а да при том суштински не одступа од свог учења. Историји су познати малобројни примери делотворног повезивања идеологије и стварности. У развоју своје визије, Сима Марковић се трудио да помири антагонизме. Успех у томе је био половичан, јер је незамењива револуција превасходно утемељена на друштвеним супротностима које су неспремне на компромис. Ипак, Марковић је на њему ин-

систирао трудећи се да докаже да „национални интернационалиста” није оксиморон у демократски развијеном друштву. Управо зато идеолошка искључивост је у њему препознала противника и унутрашњу опасност за свој опстанак. Та околност је одредила утицај Марковићевих погледа код већине савременика, али је понудила траг о интелектуалном промишљању као обрасцу који одолева изазовима различитих историјских епоха.

Michael T. Antolović¹

Saša S. Marković²

University of Novi Sad

Faculty of Education in Sombor

Department of Social Sciences

Sombor (Serbia)

SIMA MARKOVIĆ'S NATIONAL AND INTERNATIONAL DIALECTICS³

(Translation In Extenso)

Abstract: Sima Marković is the most important Serbian intellectual of the communist movement in interwar Yugoslavia. Marković developed his ideological convictions through studying all key issues of social development. His attitude to economy, political and national issues derived from his aspiration to remain in line with the basics of Marxist theory while simultaneously questioning the existing knowledge related to it. In his attitudes, despite emphasizing ideological perspectives, Marković was often original. That satisfied his inquisitive mind but also opened up the space for doubt in the inferiority to ideological authority, but primarily to the party and leadership authority. His attitudes to nationalism in relation to the international character of the communist movement are the key topic of the work.

Keywords: Sima Marković, nationalism, communism, Yugoslavia.

Biographical review

Sima Marković (1888–1939) was born in a family engaged in education activity but also participating in the political life of Serbia. Influenced by his father Miloš, teacher and schoolmaster of Kragujevac Grammar School, Marković junior joined the Radical Party. He gradually noticed that the populist actions of the Radical Party, together with the misuse of rhetoric about maintaining national interests, were primarily in the interest of large capital in Serbia. Impressed by the revolutionary events in Russia in 1905, Marković was only seventeen when he joined the labour movement in the Kingdom of Serbia. However, he did not prioritize his career in the political party over education. On the contrary, by developing his personality he strived towards ultimate education. After graduating mathematics at the Faculty of Philosophy in Belgrade in 1911, two years later he defended his doctoral thesis

¹ mihael.antolovic@pef.uns.ac.rs

² milnik.markovic@gmail.com

³ The paper is a result of research within the scientific research project III 47023 "Kosovo and Metohija between national identity and Euro-integrations" financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

entitled "Ricatti First Order Differential Equation" before his professors Milutin Milanković and Mihailo Petrović Alas. On the eve of World War One Marković became Professor of Belgrade University and after the war he continued his university career but also joined the Social Labour Party of Yugoslavia (of Communists). In those years Marković worked intensely on the articulation of programme goals of Yugoslav communists. Thanks to his good knowledge of different trends which marked the development of Marxism in the first decades of the 20th century, Marković reached the authentic opinion by critical confrontation of different attitudes. Energetically acting and true to his beliefs, he managed to stay among the leading authorities in the party for years. Due to his persistence, he was on the way to being stigmatized as a renegade of the communist movement. Accused of factionalism, his decline in the political party began at the Fourth Congress of the Communist Party of Yugoslavia in Dresden in 1928. On that occasion, the trust in the democracy of "Comrade No. 1", as he was called, was subjected to sharp criticism by Palmiro Togliatti who claimed that "every democracy constitutes a dictatorship" (Togliatti, 1976, p. 3).

The following year, after the establishment of the monarchist dictatorship, the Yugoslav authorities arrested Marković and sentenced him to exile, but he managed to escape and find shelter first in Vienna and then in Moscow in 1935. Despite the fact that he quickly settled down in intellectual terms, his ideological authority was subject to assaults of the leaders of the Communist Party of Yugoslavia, as well as Stalin. The crucial objection referred to his attitude to the national idea and the alleged reduction in communist internationalism and the original Marxist-Leninist study. The background of these accusations was based on the attitude of the ideological state towards the intellectual. "Must the participation of an intellectual in a revolutionary movement always be tragic for him personally?" (Jakšić, 1987, p. 322) Soon after the arrest he died – whether he died in exile or was shot is a fact important for a biographer, but irrelevant for the importance of his ideas.

Approach and starting point

Research based and committed as a professor, Sima Marković developed a dialectical method of approach to social phenomena. Relying on the classics of communist ideology, Marx and Engels, he tried to apply a holistic approach. "In studying a phenomenon, the Marxist, dialectical method of research entails taking into consideration all tendencies manifested during such phenomenon, their versatile measuring and each of them being studied in relation to the circumstances facilitating or disturbing its effect – and only then drawing a definitive conclusion about the influence of each of those tendencies on the course of the studied phenomenon" (Marković, 1923, p. 99). This ancient Greek method, re-developed ever since the late scholastic period, over humanism and renaissance, and subsequently over enlightenment and German classical philosophy school, became integral part of the objective methodological approach in the middle of the 19th century. Its manipulation was possible due to unpredictable but purposeful needs of different ideologies.

The Manifesto of the Communist Party was the starting point of Sima Marković's attitudes. This programme document viewed the historical process as the development of productive forces and productive relations within the context of the exploiters and exploited social classes. Accordingly, the modern time is also marked by the division of classes, whereas bourgeoisie, in its attempt to increase profits, globalized the brutality of exploitation. In that

manner, the universal principle of the embodiment of capital undermines all existing norms of the social system and national identity. "The bourgeoisie has through its exploitation of the world-market given a cosmopolitan character to production and consumption in every country. To the great chagrin of reactionists, it has drawn from under the feet of industry the national ground on which it stood" (Marx, Engels, 2008, p. 569). The national orientation of economy and social identification became a reactionary idea impeding the development of capitalist relations towards its culmination and, therefore, the beginning of its death. In such a society, there is inevitably the development of proletariat that, using its available capitalist resources, should largely work on improving its position in order to assume, when the right moment for it comes, the crucial role in the revolutionary revival. "The bourgeoisie itself, therefore, supplies the proletariat with its own elements of political and general education, in other words, it furnishes the proletariat with weapons for fighting the bourgeoisie" (Marx, Engels, 2008, p. 574). Taking into consideration that capitalism is first developed within the state, the strengthening of the national feeling and patriotism is an important segment of its identity. The working class should resist the nationalist trap of owners of productive forces which, by cherishing the emotional attachment to ethnic community tend to control the strivings of the proletariat as well. The proletariat should be aware of these circumstances and face them. In that respect, Marx and Engels explicitly claimed that "the struggle of the proletariat with the bourgeoisie is at first a national struggle, though not in substance, yet in form" (Marx, Engels, 2008, p. 76). This nationalist egoism, according to the teaching of the classics of Marxism, built upon by the considerations of Sima Marković himself, was the chief problem to overcome. That is why resolving the class issue meant, at the same time, resolving the national issue: "In proportion as the antagonism between classes within the nation vanishes, the hostility of one nation to another will come to an end" (Marx, Engels, 2008, p. 582). Marković completely divided such population claiming that "Marx and Engels were of the opinion that the end of oppression and exploitation of one class over another will also end the oppression of one nation over another" (Marković, 1923, p. 101). The capitalist development of the society involves "unremitting struggle" (Marx, Engels 2008, p. 574) initiated by bourgeoisie, or the ruling class, intending to achieve its interests. An adequate answer that might eliminate this "egoism" (Marx, Engels 2008, p. 568) is not possible through the evolution of the society but through the revolutionary change, and that is what the proletariat must persist in. "Let the ruling classes tremble at a communist revolution" (Marx, Engels, 2008, p. 595). Just as many other ideologists of communism, Marković also used the Manifesto as the starting point to develop his ideas. However, because of the general character of represented attitudes, this document might be the starting point of different opinions, from opportunistic ideas, via trade-union social democracy, to the ideological paroxysm. Factionalism within the labour movement impeded a homogenous development and caused the division which, instead of the dialogue of different points of view, consequentially resulted in their irreconcilable conflict. Ambitious in expressing his opinions and a consistent follower of communist ideology, Marković himself encountered exclusive interpretations of his own political ideas.

Marković's understanding of nationalism

Marković's understanding of the phenomenon of the nation derived from his education, ideological inclinations and visionary motives. He observed the nation in the histori-

cal process, connecting it solely to the modern era, i.e. the time of the development of the capitalist social system: "Nations are the historical product of the New Age" (Marković, 1923, p. 112). In this manner he negated the so-called "primordial approach". Therefore, the nation is not an inherited and primeval social category but an expression of the development of productive forces and relations within the human community. "In the spirit of Marxist theory, we have defined the nation as a historical category of a certain epoch in the development of the capitalist society" (Marković, 1923, p. 97). The thought sequence of this statement was also the negation of the biological theory of the nation. Marković saw it as a segment of the segment of the racial theory intended to discriminate people on the basis of anatomy and genetic characteristics. Separating the social dimension of the nation identity development from the biological one, Marković criticizes the *a priori* difference as the foundation of the development of racism as the paroxysm that marked the first half of the 20th century. "Racial nationalism has operated in politics even before with racial arguments, but it was only during the World War that it reached the culmination of insanity" (Marković, 1923, p. 10). After considering the existing theories of the nation, Marković supported Stalin's definition,⁴ claiming that "the nation has historically become a community of the language, territory, economic life and psychological constitution, expressed in the cultural community" (Marković, 1923, p. 16). The development of nations assumed their state organization. According to Marković, it became a "historical necessity" after the French Revolution. The creation of national states led to the escalation of various contradictions in the capitalist system. State interests became ever more complex, intolerant and exclusive. Mutual confrontation was inevitable if the aim was the étatistic development. Such development largely relied on the nationalist arrogance which, in the form of patriotic feelings, spread among workers as well. Involving workers in the achievement of state and national interests constituted a great threat to the development of the communist-oriented labour movement. It was the very fact Marković also warned about by claiming that "national hatred led workers to the class suicide" (Marković, 1923, p. 29). This is particularly due to the fact that, since workers thus became the class fulfilling the interests of its class opponents – capitalists – because they possess the monopoly over formulating interests of the national state. Marković observed this widespread instrumentalization of workers by bourgeoisie political structures in all revolutionary events of the 19th century. "National struggles divert attention of the proletariat from social and class matters to general national matters constantly used by bourgeoisie in order to keep the proletariat in the spiritual slavery" (Marković, 1923, p. 35). However, while class differentiation and social stratification of West European societies at the turn of the 19th and 20th centuries were rather pronounced, the Serbian society, including the major part of the Yugoslav state, was characterised by extremely poor stratification. Having in mind that civil revolutions and modern-time wars achieved only their exclusive egotistic aims by using nationalist rhetoric, Marković proved that their consequences were solely the improvement of the material status of bourgeoisie: "Modern national struggles emerge everywhere as the struggle between bourgeoisies of different nations" (Marković, 1923, p. 37). The "Great War" showed that Marković's judgment about "the state being the dowry of the capitalist class" was largely substantiated for the very reason that the interests of

⁴ "Of course, the elements of the nation – language, territory, cultural community..." (Stalin, 1949, p. 336)

the warring sides assumed a militant form. Mutual connection of mankind on humanistic foundations recoiled at the ideological exclusiveness whose integral part was also the subordination of other nations. Taking into account the above-mentioned fact, Marković claimed that “the ideology of peace-loving cosmopolitanism was replaced by the ideology of aggressive national imperialism” (Marković, 1923, p. 41). These statements brought Marković close to the standpoint of contemporary science too. Yet his approach entailed further ideological elaboration, primarily in unmasking the adherence to one’s own nation as an alleged form of true patriotism and ethical values of people. Marković kept reminding of the internationalism in the Manifesto and its followers. “The founders of modern socialism recognized from the beginning the international character which the labour movement tends everywhere to assume” (Kautsky, 1910, 203). It was in the internationalism of the labour that Marković found the necessary prerequisite for fighting the nationalist ideology of the capitalist society. Such context of understanding the society also included “social imperialism”. This notion refers to the renamed continuation of nationalist imperialism that achieved its state aims chiefly through its military victory over the other identical imperialism. Social imperialism, therefore, represents improvement solely for the bourgeoisie of the victorious state that also used the potential of its workers in military and political terms. That false refuge of the achieved aims of workers is contrasted by Marković’s idea of the struggle of workers – proletariat for their aims, both at the national and international levels. “Therefore, for the Marxist attitude to the national question, the following is always of crucial importance: the interest of the social progress, i.e. the interest of the liberating struggle of the working class as a whole, the interest of the proletarian revolution” (Marković, 1923, p. 65). The stated interest depended exclusively on the assessment of specific historical circumstances. That is why the national struggle could, at one moment, suit the interests of the working class, and immediately afterwards turn into its counter-revolutionary opponent. It was within this context that the national struggle of Poland against imperial Russia was interpreted, with understanding and support, while its form of manifestation during the Bolshevik Revolution was unacceptable.

The achievement of the proclaimed national aim is persistently represented as the ultimate state interest. However, according to Marković, among others, it is an illusion represented as a value of the entire community. Namely, Otto Bauer claimed that “bourgeoisie needs national struggle in order to disguise contradictions while it needs the national peace in order to turn the state into an instrument of its power” (Bauer, 2000, 314). The nationalist ideology understood as deception of imperial capitalism should be opposed by the proletariat which should not have abandoned the principle of class struggle and the destination of its crucial enemy – bourgeoisie. “In the process of class struggle, the proletariat, under the influence of socialism, gradually liberates itself from the national, bourgeoisie ideology and creates its own international, proletarian, socialist ideology” (Marković, 1923, p. 79). Accordingly, the nation represents the bourgeoisie ideology and its role is to deceive workers by offering them would-be democracy (Lenin, 1980, p. 8). Decisively denying the progressive role of such concept of the nation, Marković also opposed the idea of justifying a certain form of the national struggle as a progressive aim in specific historical circumstances. That is why, in his opinion, the nationalist self-sufficiency of some nations within the multinational state such as the Austrian-Hungarian Monarchy was unacceptable. Full national development of Austrians and Hungarians was possible thanks to the denationalization of many nations liv-

ing within that state. They could reach the national and cultural autonomy, but not the right to their own national states. There were advocates of this idea among the followers of Marx's teaching, and their adherence was closely connected with the national affiliation. One of those supporting the concept of national emancipation at a different level was Otto Bauer (1881–1938). He claimed that the concept of cultural autonomy, along with economic sustainability, would be possible in socialism because it cherished the autochthonous identity. "If Romanians and Serbs in Austria have the warranty of the development of their national culture to the same extent as in the Kingdoms of Romania and Serbia, the Monarchy will be distinguished from these states only by the fact that it provides a huge advantage of the vast economic area to these two nations" (Bauer, 2000, 351). Marković criticized the concept of the above- autonomy because it restricted the territorial and political or, in other words, the full development of the national idea. The chosen nations could achieve their national emancipation, while simultaneously denying the same right to others. It was the deepening of national contradictions that ensured the development of capitalism. Together with the critique of the capitalist approach to nationalism, Marković also offered his sustainable concept. The identity of one nation could not survive in fulfilling nationalist egoism but could be emancipated through international gathering. The prerequisite of such gathering was the respect for several principles in the development of nations: equality, freedom of choice, voluntary cooperation and the change of the social system (Marković, 1923, p. 87). All these principles, according to Marković, were met during the revolution in Russian, after defeating the Russian national domination and enabling the emancipation of all the nations living in the Russian Empire. In order to stay true to Marxist teaching, Lenin advocated the right of nations to self-determination, allowing for the possibility of the right to secession. The latter right in the socialist state, according to this interpretation, represented the proof of freedom and democracy but, at the same time, merely a theoretical possibility, actually unenforceable in practice. "The Union of Soviet Socialist Republics is a multinational Soviet state organized on the foundations of the national equality and voluntary determination of all the nations included in its composition" (Marković, 1923, p. 91). Despite the apparent harmony, historical practice proved as rather unconvincing the thesis of voluntary co-habitation within a federal state versus the possibility of choosing an autonomous national state. The words that the end of oppression of one class over the other would also put an end to the oppression of one nation over the other seemed rather idealistic. Instead of ideological paraphrasing, unity was enabled by the repressive state apparatus, the cult of personality, awe and human hypocrisy. The Soviet Union cherished the international prevalence of nationalism, but in its specific historical (unpleasant at that) circumstances of immediate Nazi invasion it intensely revived memories of the past of the Russian people, identifying national patriotism manifested in the defence from Mongols with the patriotism opposed to modern-day occupiers.

Relying on the approach to the national question in the Soviet Union and the existing insights into Marxist authors, Marković also analyzed the national question in the Kingdom of Yugoslavia. Pointing to different paths of the historical development, he found the theory of the national unity of Serbs, Croats and Slovenes unacceptable. "While developing under different historical influences, Serbs, Croats and Slovenes developed in different directions when it came to culture as well... And without the unity of cultural life, as we have already emphasized, there is no nation" (Marković, 1923, p. 108). In his opinion, insisting on one nation composed of three tribes would be a political pamphlet of the Serbian bourgeois-

sie that hoped to become economically stronger through national unification and relying on the state apparatus (Marković, 1923, p. 113) Such aspiration of the Serbian bourgeoisie for domination in the territory of Yugoslavia was, in Marković's opinion, a reflection of unacceptable imperialism and usurpatory tendencies that eventually led to the "Great War", which would most probably impede the development of the state and accelerate its destruction in an unpredictable direction. In his analysis, Marković also demonstrated a naïve and historiographically unsubstantiated assessment of innocence of Croat and Slovene nationalism, claiming that "it should be emphasized that among neither Croats nor Slovenes there is a single political group that would be against the state unity and in favour of secession" (Marković, 1923, p. 116). He could not accept the centralist state system because it was exclusively an instrument of authorities. There is a striking lack of a deeper geopolitical, cultural, confessional and economic analysis that would reduce nationalist opposites to one of the failure factors of the Yugoslav unification project. From such ideologically simplified understanding of the reality of Yugoslavia, Marković tended to draw a conclusion about the right of Yugoslav nations to self-determination. "Marxist proletariat recognizes the unrestricted right to self-determination both to Croats and Slovenes..." (Marković, 1923, p. 118). Marković's criticism of the constitutional, national and political reality of Yugoslavia was not aimed at slighting the newly-formed state, which was actually insisted upon by the Communist International and a large number of the leaders of the Communist Party of Yugoslavia through the syntagm that "Yugoslavia is a Versailles and bourgeoisie creation" doomed to failure. (Stalin, 1947, p. 17) Unlike the widely accepted attitude, Sima Marković considered the state unification of South Slavs as "a progressive act in historical terms" and was a true opponent of its destruction, persistently advocating its preservation (Jakšić, 1987, p. 323). This determination originated from his attitude that the Yugoslav state was not the result of national romanticisms but represented the progressive result of the breakup of imperialism. Thinking that this act was advocated by the majority of Serbian, Croatian and Slovene people, Marković emphasized that the state and legal provisorium, after the armistice in 1918, was abused by the Serbian bourgeoisie through imposing its interest as the common interest of the new state (Marković, 1985). This standpoint was completely in contrast with the Comintern's concept of the "revolutionary charge" which could be achieved only in the atmosphere of national conflicts. For this reason, Marković's Yugoslav patriotism encountered criticism and accusations, while the notion of "Sima Marković" became a common synonym for an ideological renegade. Nevertheless, Sima Marković remained true to the idea that socialism, and subsequently the anticipated communist society, could not be made on the ruins of nationalist conflicts, but only from a developed democracy where the national question was also resolved by the balance and proportion of numerous interests. This opinion was not a novelty, but it was also a subject of dispute. Namely, Karl Kautsky claimed that "the proletarian class struggle as a struggle of masses, presumed the existence of democracy – if not absolute and pure democracy, at least of democracy to an extent necessary to organize masses and give them unique enlightenment" (Kautsky, 1919, 19).

Marković's national strongholds

Sima Marković found a solid stronghold for its criticism of national domination of the Serbian bourgeoisie in the ideas of Svetozar Marković, the founder of socialist thought

among Serbs. In the second half of the 19th century he opposed the idea of "Great Serbia", which was conceived "in line with someone else's needs, and not the needs of the people" because it was "a confined and poor building" made contrary to the vision of the Balkans as "a mosaic of different nations" (Marković, 1965, p. 221). "Other needs", or the idea of the Serbian state and national domination, according to Svetozar Marković, were represented by the existing political authorities in Serbia which were "a copy of the legitimistic organization of that time" (Stojančević, 1977, p. 83). The bearer of these modernist experiments and capitalist development of the authentically peasant Serbia, according to Svetozar Marković, were capitalists or bourgeoisie as representatives of "petty merchant civilization" (Marković, 1985, p. 85). In such "civilization", as the evaluation accepted by Sima Marković himself, there was "neither internal nor external freedom" (Marković, 1985, p. 89). The solution lay in appreciating the autochthonous agrarian and social life of Serbia and insisting on it, despite the ideological teaching about the necessity of the capitalist system (Perović, 1985). Such "skipping", although not in line with Karl Marx's teaching, continued to insist with determination on the revolutionary change (Marković, 1985, p. 97). At the beginning of the 20th century, the representatives of the labour movement also founded their own political party led by the most influential among them, Dimitrije Tucović. Developing and effectuating Svetozar Marković's ideas, Tucović insisted on the contemporary lack of substantiation of the idea of avoiding capitalism, thinking that "Serbia was a world of capitalism to a full extent" (Tucović, 1980, p. 360). According to his views, Serbia had become a class state (Tucović, 1980, 31), and the consequence of the class differentiation of the Serbian egalitarian society, from which the Serbian bourgeoisie originated, was "chauvinist inebriation" (Tucović, 1946, p. 11) manifested through the Balkan wars. Like Sima Marković, several years later, Dimitrije Tucović also took a stand that the Balkan nationalist conflict could be avoided only by the unification of the Balkan nations based on their voluntary consent (Tucović, 1946, p. 112). Tucović's solution to the national question was based on the broadest democratic foundation, such as the opinion of Karl Kautsky who pointed out that "the future of the Russian proletariat lay not in the dictatorship but in democracy" (Kautsky, 1919, p. 134). It seriously undermined Marxist consistency of Serbian social democrats and communists. However, while others as bearers of ideological mainstream of the time, saw their teaching as reductionism and unacceptable renouncement of the original Marxism, the above-mentioned Serbian communist were committed to it, anticipating its success and not doubting its human rightness.

Towards the conclusion

Sima Marković represents a unique phenomenon in the communist movement of the Yugoslav state and Serbian nation. It derives from his attitude to the idea of a classless society and the vision of its humanity. Finding a stronghold in the classics of communism, Sima Marković intensely studied the theoretical concept and, by its further upgrading, tried to contribute to its development. Among numerous social issues, due to the agony of the world war and the contradictions causing it, his attention was attracted most by nationalism and the form of its integration into the international concept of a classless society. In his opinion, nationalism demonstrated in the near past and the epoch of romanticism was an expression of the intentions of the bourgeoisie to impose its own interests

as nationwide ones through patriotism and allegiance. Criticizing this concept, Marković simultaneously presented the idea of democratic nationalism which, through the dialectic of its own development, integrated the interests of the people instead of class antagonism. Unlike the instrumentalization of nationalism for the purposes of imperialist politics, Marković searched for the national expression which would be realized on the equality and mutual respect of nations. The national idea thus realized would overcome the egoism of territorial and political pretensions and ensure the international unification of workers. Sima Marković's approach to the Yugoslav state stood particularly in contrast to the official attitude of the Comintern. Although in his works he quoted Stalin as an authority and unparalleled leader, Sima Marković even dared to oppose the thesis of the historically untenable concept of the unification of South Slavs. Blaming the Serbian bourgeoisie for instrumentalization of the progressive idea of the union, Marković saw in it the potential for democratic unity as an expression of the desire for an equal society. He remained true to it and for that reason appreciated the role of the nation. It led to ideologically superficial and chaotically formulated accusations of "turning right" and to Marković's marginalization in the communist movement.

Every ideology strives to adapt the interpretation of the past to its own views. A more successful and longer-lasting ideology is the one that views complex reality more comprehensively, while essentially not deviating from its teaching. There are few historical examples known for effective connection of ideology and reality. While developing his vision, Sima Marković tried to reconcile antagonisms. His success was partial because an irreplaceable revolution is chiefly founded on social opposites which are not ready to compromise. Nevertheless, Marković insisted on it trying to prove that "national internationalist" is not an oxymoron in a democratically developed society. It is exactly why ideological exclusiveness recognized in him an opponent and internal threat to its survival. That circumstance determined the influence of Marković's views on the majority of his contemporaries as a pattern resisting the challenges of different historical epochs.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Bauer, O. (2000). *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press
- Jakšić, B. (1987). Yugoslavia Seen by Sima Marković. *Filozofija i društvo*, No. 1/1987, 319-334 [In Serbian]
- Kautsky, K. (1909). *Ethics and the Materialist Conception of History*. Chicago
- Kautsky, K. (1919) *The Dictatorship of the Proletariat*. London: The National Labour Press
- Kautsky, K. (1910). *The Class Struggle*. Chicago
- Lenin, V.I. (1980). *Towards population, about "democracy" and dictatorship; What is the Soviet Power?* Moscow: State Publishing House of Political Literature [In Russian]
- Marković, S. (1923). *National Question in the Light of Marxism*, phototype edition. Beograd: Marksistička biblioteka [In Serbian]
- Marković, S. (1985). *Tragedy of Small Nations*. Beograd: Filip Višnjić [In Serbian]
- Marković, Sv. (1965). *Collected Writings*, Book 3. Beograd: Kultura [In Serbian]

- Marković, Sv. (1985). *Serbia in the East*. Complete works, vol. 8. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva [In Serbian]
- Marx, K, Engels, F. (2008). Manifesto of the Communist Party. *Economics* 15 (3) pp. 565-596
- Perović, L. (1985). *Serbian Socialists of the 19th Century*. Beograd: Rad [In Serbian]
- Petranović, B, Zečević, M. (eds, 1988). *Yugoslavia 1918-1988*, Thematic Collection of Documents. Beograd: Rad [In Serbian]
- Pleterski, J, at al (1985). *History of the League of Communists of Yugoslavia*. Beograd: IC Komunist, Narodna knjiga, Rad [In Serbian]
- Popović, N. (1934). *Dimitrije Tucović, His Life and Work*. Beograd: Skerlić. Available at <http://www.rwfund.org/wp-content/uploads/2014/09/Nikola-M.-Popovi%C4%87-Dimitrije-Tucovi%C4%87-Njegov-%C5%BEivot-i-rad.pdf> [In Serbian]
- Stalin, J.V. (1947). *Writings*, vol. 5, 1921-1923. Moscow: Ogiz [In Russian]
- Stalin, J.V. (1949). *Writings*, vol. 11, March 1928 – 1929. Moscow: State Publishing House of Political Literature [In Russian]
- Stojančević, V. (1997). Svetozar's Serbia in the East in the Light of Balkan and European History of the Legitimism Epoch (1856-1878). In M. Marković, I. Maksimović, D. Simeunović *Life and Work of Svetozar Marković*, 81-87. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva [In Serbian]
- Togliatti, P. (1976). *Lectures on Fascism*. New York: International Publishers
- Tucović, D. (1980). *Collected works*, vol. 4. Beograd: Rad [In Serbian]
- Tucović, D. (1946). *Serbia and Albania, a contribution to the critique of the occupying politics of Serbian bourgeoisie*. Preface by Milovan Đilas. Beograd, Zagreb: Kultura [In Serbian]